ԵՐԲ ՊՈԼԻՍԸ ՀՆՉՈՒՄ ԷՐ ՀԱՅԵՐՈՎ

Posted on November 30, 2025 by Lucy Deukmejian

Category: Opinions

Մարգարիտա Կրտիկաշյան, Երևան, 25 նոյեմբեր 2025

19-րդ դարի Կոստանդնուպոլիսը, հաճախ ներկայացված որպես բազմազգ, բազմալեզու, բայց նաև խիստ հիերարխիկ քաղաք, իրականում այն վայրն էր, որտեղ հայկական մտավորականությունը ձևավորում էր այն մշակութային միջավայրը, որն այսօր ընդունված է բնորոշել որպես Օսմանյան արդիականացում: Այդ գործընթացի առանցքային դերակատարներից մեկը Սինանյանների տոհմն էր՝ մի ընտանիք, որի անունը վաղուց դուրս է մնացել մեր հանրային հիշողությունից, բայց որի ազդեցությունը ժամանակին եղավ համակարգային, ինստիտուցիոնալ և երաժշտական զարգացման համար վճռորոշ: Նրանք եղել են այնպիսի մի երևույթի կրողներ, որը հազվադեպ է ընդգծվում. հայերը Օսմանյան մշակույթի ոչ-գործունյա սպառողներ չեն եղել, այլ նրա արհեստավարժ, տեխնիկապես զարգացած և նորարար սյուներից մեկը:

Տոհմի հիմնադիր Գրիգոր Սինանյանը ծնվել էր 1836 թվականին և պատկանում էր Կեսարիայի Սինանի ճարտարապետական տոհմին: Այնուամենայնիվ, նրա կյանքը դասական «թաղումից դեպի վեր» պատմություն է. մանկության տարիներին որբանալով՝ տեղափոխվում է Պոլիս, որտեղ ապրում է արհեստավորի՝ գրեթե ֆիզիկական գոյատևման կյանքի մեջ: Բայց այս միջավայրը չի կոտրում նրա երաժշտական ձգտումները. պատանեկան համառությամբ նա սկսում է նվագել ջութակ, ապա՝ ուսանել Տիգրան Չուխաջյանի, Բրասենի և Ռադելլիի մոտ՝ ձեռք բերելով այն տեխնիկապես հղկված երաժշտական լեզուն, որն անհրաժեշտ էր եվրոպական նոտագրության և նվագախմբային մտածողության համար:

Գրիգոր Սինանյանը դարձավ առաջին հայը, որը համակարգված ձևով ստեղծեց նվագախումբ՝ ոչ թե համայնքային խումբ կամ երգչախումբ, այլ իրական, եվրոպական կառուցվածք ունեցող անսամբլ: 1861 թվականին նա հիմնեց մի կազմ՝ երկու ջութակ, կոնտրաբաս, ֆլեյտա, երկու տրոմբոն և կլարնետ, որտեղ նվագում էին այն ժամանակվա լավագույն հայ երաժիշտները: Այդ քայլն ինքնին մշակութային հեղափոխություն էր. Սինանյանը առաջինն էր, ով ոչ միայն կատարում էր եվրոպական երգացանկ, այլև այն հասանելի էր դարձնում պոլսահայ և պոլսահույն լայն լսարանին: Նա բեմ էր բարձրացնում Մոցարտի, Բեթհովենի, Վերդիի, Ռոսինիի գործերը մի միջավայրում, որտեղ այդ երաժշտությունը դեռ նոր էր մտնում քաղաքային շղթա: Սակայն այս գործունեությունն ուներ նաև ավելի խորը նպատակ. նա ձգտում էր ստեղծել հայ ունկնդիր, որը կհասկանա նոր երաժշտական լեզուն: Այդ պատճառով էլ նա ավելի քան 40 տարի զբաղվեց մանկավարժությամբ՝ կրթելով սերունդներ, այդ թվում՝ իր սեփական երեխաներին:

Սինանյանների տոհմի ամենանշանակալի անունը, սակայն, Գրիգորի որդին՝ Հարություն Սինանյանն է, ով լայն ճանաչում ձեռք բերեց ոչ միայն Օսմանյան կայսրությունում, այլև Եվրոպայում: Փարիզում ստացած կրթությունը նրան

հնարավորություն տվեց զարգացնել իր տեխնիկան այնպիսի մակարդակի, որ Պոլսի մամուլը նրան նկարագրում էր որպես «ավանդույթի և նորարարության միաժամանակյա կրող»: Նա ընդլայնեց հոր հիմնած նվագախումբը՝ այն բերելով մոտ 40 հոգանոց արհեստավարժ սիմֆոնիա, որն ամբողջ տասնամյակ ձևավորում էր Պոլսի քաղաքային երաժշտական ճաշակը: Այս անսամբլը դարձավ այն եզակի վայրերից մեկը, որտեղ 19-րդ դարի վերջի պոլսեցիները կարող էին լսել եվրոպական դասական ստեղծագործություններ՝ կենդանի կատարմամբ: Իսկ այն փաստը, որ Սինանյանն այս ամենը իրականացնում էր հայկական անսամբլով, ցույց է տալիս մեր մասնակցության ծավալները քաղաքային մշակույթի մեջ:

Սինանյան երաժշտական ընտանիք

Հարություն Սինանյանի միջազգային համերգները՝ Եգիպտոսում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, ցույց տվեցին, որ հայ երաժիշտը կարող էր մրցունակ լինել եվրոպական բեմերում: Լոնդոնի և Մանչեստրի մամուլում նրա մասին հրապարակումները վկայում են ոչ միայն նրա տեխնիկական ուժի, այլև նրա երաժշտական մտահղացումների ինքնատիպության մասին: Սակայն Սինանյանի կարևորագույն ներդրումներից մեկը Չուխաջյանի ժառանգության պահպանումն ու տարածումն էր: Նա կատարում, հրատարակում և տարածում էր ուսուցչի բազմաթիվ գործեր՝ ներառյալ «Գարուն»-ը և «Լեբլեբիջի Հորհոր աղա»-ն: Նրա ձեռագիր նշումով հայտնաբերված պարտիտուրաները («Իսկականի հետ ճիշտ է») փաստում են, որ նա ոչ միայն կատարող էր, այլև փաստագրող ու համակարգող՝ երաժշտական ժառանգության պահպանման գործում:

Հարություն Սինանյանի կյանքում շրջադարձային էր նրա առնչությունը Կոմիտասի հետ: 45 տարեկանում նա ընդունեց Վարդապետի աշակերտությունը, և այդ շրջանում ստեղծեց իր ամենահայեցի գործերը՝ «Ազգային երգերի» շարքը, «Մեսրոպյան քայլերգը», ինչպես նաև մի շարք կամերային ստեղծագործություններ: Կոմիտասը բարձր էր գնահատել նրա աշխատանքները՝ ընդգծելով, որ Սինանյանը կարողացել է դուրս գալ «սոֆու կաթոլիկ» եվրոպամոլությունից և գտնել իր հայկական երաժշտական լեզուն: Այստեղ տեղի ունեցավ հայ երաժշտական մտածողության կարևոր հանդիպում՝ եվրոպական տեխնիկայի և հայկական մեղեդայնության միավորումը, որը քիչ երաժիշտների մոտ էր այդքան մաքուր ձևով արտահայտված:

Տոհմի երրորդ սերունդը՝ Գևորգ Սինանյանը, դարձավ հայկական միջազգային ներկայության խորհրդանիշ: Նրա ելույթները Փարիզում, Բելգիայում, Ավստրիայում, Եգիպտոսում, Լիբանանում, Սիրիայում, Իրանում և ԱՄՆ-ում ցույց տվեցին, որ հայկական դասական կատարողական արվեստը լիովին հավասար կարող էր կանգնել ժամանակի եվրոպական դպրոցներին: Թերթերը գրում էին նրա «հնչյունային ջերմության», «գունային ճշգրտության» և «մտահղացումների ինտելեկտուալ խորության» մասին: Գևորգը նաև մշակում էր հայկական մեղեդիներ, կատարում

Կոմիտաս, Տիգրանյան, Սպենդիարյան, Մելիքյան, դրանով հայկական երաժշտությունը տեղափոխելով միջազգային բեմ։

Սինանյանների պատմության վերականգնումը ոչ միայն անցյալի հանդեպ հարգանքի գործողություն է։ Այն փորձ է՝ հասկանալու, թե ինչ է նշանակում արևմտահայ քաղաքակրթական շերտի գոյությունը և ինչի ոչնչացումը տեղի ունեցավ 20-րդ դարում։ Այս ընտանիքը չէր գործում լուսանցքային համայնքային շրջանակում։ Նրանք աշխատում էին քաղաքային հյուսվածքի կենտրոնում՝ երաժշտական թատրոնում, օպերայում, եվրոպական սրահներում, կրթական հաստատություններում, պետական և հասարակական կառույցներում։ Նրանց կյանքը փաստում է, որ հայերը ոչ թե «հյուրեր» էին Օսմանյան մշակութային տարածքում, այլ նրա հիմնական ճարտարապետներից մեկը։

Այս առումով Սինանյանների ժառանգությունը ոչ միայն երաժշտության պատմություն է, այլ նաև՝ քաղաքական հիշողության։ Արդիականացում կոչվող երևույթի մասին սովորաբար խոսում են պետության ներսից՝ բարեփոխումներ, կարգավորումներ, եվրոպական կանոնների ներմուծում։ Բայց իրականում այդ գործընթացը չէր կարող տեղի ունենալ առանց այն քաղաքացիական և մշակութային խմբերի, որոնք ունեին կրթություն, տեխնիկա, լեզվական կապեր, համաշխարհային շարժումների ընկալողություն և կազմակերպչական կարողություն։ Այդ խմբերի առանցքում էին հայկական ընտանիքները, ինչպես Սինանյանները։ Եվ հենց նրանց մասնակցության փաստն է, որ այսօր հաճախ փորձ է արվում մոռացված ներկայացնել՝ կամ պաշտոնական պատմագրության, կամ ազգային սահմանագծման ծրագրերի պատճառով։

Սինանյանների պատմությունը գալիս է ապացուցելու, որ հայկական աշխարհը չի սահմանափակվել համայնքային վարժարանով կամ եկեղեցական երգեցողությամբ։ Այն եղել է նաև քաղաքային երաժշտական թատրոն, օպերա, սիմֆոնիկ մշակույթ, միջազգային հյուրախաղեր, եվրոպական երաժշտական դպրոցների հետ կապեր։ Եվ եթե այս կենսունակ մշակութային համակարգը գոյություն ունեցավ և զարգացավ, ապա միայն այն պատճառով, որ հայերը եղել են քաղաքի մշակութային կյանքի լիիրավ մասնակիցները, համահեղինակները և երբեմն՝ նախաձեռնողները։

Այդ պատճառով այսօր կարևոր է վերականգնել նման ընտանիքների պատմությունները։ Ոչ թե հայրենաբաղձական հիշողության, այլ՝ քաղաքական ինքնագիտակցության համար։ Որպեսզի փոքր ազգի գաղափարը չնվիրաբերվի փոքր հնարավորությունների գաղափարին։ Որպեսզի պարզ դառնա, որ հայ մշակույթը երբեք չի եղել փակ, ենթարկվող կամ ինքնաբավ միայն իր ներսում. այն եղել է մասնակցող, ստեղծող, միջազգային, մրցունակ և առաջադրող։ Եվ այդ ամենի լավագույն ապացույցներից մեկն է Սինանյանների տոհմը՝ երեք սերունդ երաժիշտներով, որոնք իրենց տաղանդով ձևավորեցին ոչ միայն հայկական, այլև պոլսյան երաժշտական

ճաշակը, կառուցեցին ինստիտուցիոնալ միջավայր, որը գոյատևեց մինչև 20-րդ դարի ողբերգությունները, և որի հիշողությունն այսօր վերադարձվում է՝ որպես մշակութային դիմադրության և քաղաքակրթական շարունակականության ապացույց։

Այսպիսի տոհմերի մասին գրելը նշանակում է ոչ միայն փաստագրել անցյալը, այլև ձևակերպել հարց, որը միշտ մնում է բաց. եթե չլիներ 1915-ը, ինչպիսի՞ն կլինեին հայկական արվեստը, քաղաքային մշակույթը, կրթական համակարգը, և ի՞նչ տեղ կունենար այսօր Սինանյանների նման տոհմը միջերկրածովյան մշակութային քարտեզում։

Այս հոդվածը մի փոքր ջանք է՝ այդ շարունակականությունը վերադարձնելու՝ հիշեցնելու, որ հայկական մշակույթը եղել է ստեղծող, նորարար, համարձակ և միջազգային։ Սինանյանների տոհմի երաժշտական ժառանգությունը դրա լավագույն ապացույցներից է։

Comments

Ժիրայր Շուշանեան – 2026-01-25 08:27:34

Կը շնորհաւորեմ Մարգարիտա Կրտիգաշլանը այս հիանալի յօդուածին Պոլսոյ հայ մշակութային կեանքին մասին եւ Սինանեաններու կատարած մեծ դերին մասին։ Կուզեմ աւելցնել նաեւ Եգիպտոսի հայութեան կատարած դերը հայ թատրոնի զարգացման 20րդ դարու սեմին։ Անահիտ Չթյան ՀՀ ԳԱԱ Սրուեստի Ինստիտուտի 2020ի “Հայ Թատրոնը Եգիպտոսում” իր ուսումնասիրութեան մէջ՝ մանրամասնորէն կը ներկայացնէ 20րդ դարու եգիպտահայ թատրոնի պատմութիւնը՝ ծնունդէն սկսելով մինչեւ իր զարգացումը ու յանկարծակի անկումը 1950 ական թուականներուն։ Հետեւեալ տողերով պիտի փորձեմ հակիրճ ձեւով ներկայացնել այս կարեւոր ուսումնասիրութեան բացայայտումները։ 20րդ դարու Հայ թատրոնը ծնաւ Թիֆլիս, Պագու, Երեւան եւ այլ արեւելահայ համայնքներու մէջ, թատերախմբերը լաւ փորձարութիւն շահելէ ետք սկսան շրջիլ տարբեր սփիւռքի համայնքներ։ Այսպէսով այցելու թատերախումբերը դարձան հայապահպանման արիւնի հոսանքը որ կը կապէ արեւմտահայ եւ արեւելահայ մշակոյթները եւ կը զորացնէ հայ հասարակութեան արուեստագիտական ճաշակը ու հայրենասիրական ոգին։ Այցելու թատերախումբերը կը ժամանէին երկար ամիսներ, փոխելով իրենց ներկայացուցած թատրոնները նիւթերը եւ տեղացի համայնքային հայ դերասաններ օգտագործելով իրենց թատրոններուն մէջ։ Ժանանակի ընթացքին իրենց այցելած համայնքները սկսան ունենալ իրենց ինքնուրոյն թատաերախմբերը եւ գրողները։ Նոյն ձեւով Եգիպտոսի հայ համայնքը սկսաւ 19րդ դարու վերջերը՝ այցելու թատերախումբեր հրաւիրել որոնց ամէնանշանաւորը հռչակաւոր դերասանուհի Սիրանուշի Յունուար 1885ի թատերախումբի այցելութիւնն էր որ տեւեց վեց ամիս եւ Եգիպտոսի Խտիվ Թաուֆիք փաշայի ու Վարչապետ Նուպար փաշայի ներկայութիւնը ու հովանաւորութիւնը վայելեց։ Այն ժամանակ Եգիպտոս չունէր որեւէ եգիպտական թատերախումբեր, ատոր համար Խտիվ Թաուֆիք Սիրանուշի թատերախումբին արտոնեց Թագաւորական Օբերան մէջ ներկայացնել իր թատրոնները։ Ապէ ետք Սիրանուշ շարունակեց այցելել եւ իր հիւրախաղերը ներկայացնել եգիպտոսի մէջ, ան երեք անգամ այցելեց եգիպտոս 1885, 1907 եւ 1831ին, ամէն անգամ 6 ամիսէն աւելի մնալով եւ թատերական շարժման մասնակցելով ու ճոխացնելով մինչեւ իր յանկարծակի մահը 1932ին Կահիրէ ուր թաղուած է Մարմինայի գերեզմանատունը մտաւորականներու թաղամասը Երուանդ Օտեանի ու Արփիար Արփիարեանի կողքին։ Այցելու թատերախմբերը շարունակեցին եգիպտոս անընդհատ գործել մինչեւ 1905 երբ սկսան տեղական ինքնուրոյն եգիպտահայ թատերախմբեր ստեղծուիլ, ասոնք գործեցին մինչեւ 1940 եւ իրենց թիւը հասաւ 20 է աւելի թատերախմբերու որ նոյնիսկ ունեցան իրենց սեփական թատրոնի շէնքը։ Ամէնակարեւոր եգիպտահայ գործող թատերախմբերը Չթալեանի համեմատ, <> եւ <> խումբերն էին։ Չթայյան կը նշէ իր ուսումնասիրութեան մէջ՝ որ գաղութի հայ մշակութային միութիւնները կօժանդակէին գործող թատերախումբերը՝ որոնք խանութէ խանութ եւ սրճարանէ սրճարան կը դառնային իրենց տոմսակները ծախելու համար։ Ցուցայայտելու համար 20րդ դարու եգիպտահայ թատերական շարժման զարգացումը ու զորութիւնը, այստեղ կը յիշենք այն շրջանին գործած 50 այցելու եւ տեղական կարեւոր թատերախմբերու անուններու ցանկը։ 1-Մերովբէ Պենկլեան թատերախումբ 2-Արեւելեան նորակազմ թատերախումբ 3-Ֆելեկեան թատերախումբ 4-Սիմոնոֆ թատերախումբ 5-Հայ դատերասիրաց թատերախումբ 6-Րաֆֆի հայ պատանեաց թատերախումբ 7-Փայլակ թատերախումբ 8-Կարապետ Գալֆայան թատերախումբ 9-Վեսելո օպերացեայ թատերախումբ 10-Հայ Ակտուանի թատերախումբ 11-Կովկասեան Հայ Տրամադիկան թատերախումբ 12-Հայ երիտասարդաց միութեան թատերախումբ 13-Վահրամ Փափազեան թատերախումբ 14-Հայ Բեմ թատերախումբ 15-Կովկաս թատերախումբ 16-Սիրողներ թատերախումբ 17-Տիգրան Երկաթ թատերասէրներու միութեան թատերախումբ 18-Անդրանիկ թատերախումբ 19-Գասպար Իփէկեան թատերախումբ 20-Հայ Տրամա Օբերա թատերախումբ 21-Մաթէոս Սանամեան թատերախումբ 22-Եգիպտահայ Տրամադիկ թատերախումբ 23-Քոմէտի թատերախումբ 24-Գ.Բագրատունի թատերախումբ 25-Արտօսուտ թատերախումբ 26-Ծիծաղ թատերախումբ 27-Արմենակ Շահմուրատեան թատերախումբ 28-եգիպտահայ Քոմէտի թատերախումբ 29-Յովհաննէս Զարիֆեան թատերախումբ 30-Կովկասահայ Տրամադիկ թատերախումբ 31-Կոստանեան թատերախումբ 32-Սիրանուշ թատերախումբ 33-Օննիկ Վոլթէր թատերախումբ 34-Արփիար Վարդեան թատերախումբ 35-Արաքսի Օհանեան թատերախումբ 36-Տիգրան Երկաթ թատերախումբ 37-Սեպուհ Շալճեան թատերախումբ 38-Գալուստեան շրջանաւարտներու միութեան թատերախումբ 39-Երիտասարդական միութեան թատերախումբ 40-Գեղարուեստասիրաց հայուհեաց թատերախումբ 41-Համազգայինի թատերախումբ 42-Յուսաբերի թատերախումբ 43-Յառաջդիմասէրի թատերախումբ 44-Նիր Իստի թատերախումբ 45-Կոկանեան Սրահի թատերախումբ 46-Թէքէեան Սրահի թատերախումբ 47-Հայր Ալիշան թատերախումբ 48-Աղքատախնամ միութեան թատերախումբ 48-Այծեմնիկ միութեան թատերախումբ 49-Պողոսեան Վարժարանի թատերախումբ 50-Գալուստեան Վարժարանի թատերախումբ Յատկանշական է՝ որ եգիպտահայ թատերախումբերը հաստատուելէ եւ մեծ փորձարութիւն ու հռչակ շահելէ ետք, սկսան ուրիշ սփիւռքի երկիրներ այցելել մանաւանդ Սուրիա եւ Լիբանան, իրենց թատերախաղերը բեմադրելու։ Այսպէսով իրենք այս երկիրներու սփիւռքահայութեան թատերական շարժումներ ստեղծելու առաջին քայլերը սկսած եղան։ Հռչակաւոր երգիծախաղարկիչ Ալեքսանտր Սարուխան՝ մեծ դեր խաղաց իբր թատերական քննադատ, թատերագիր եւ երգիծախաղարկիչ։ Ծաղրանկարիչ Ալեքսանտր Սարուխան մեծաճամբաս տաղանդի տէր արուեստագետ էր, սակայն ծաղրանկարչութիւնը իր միակ դրսեւորումը չէր։ Սարուխանի գրած թատերախաղերը ու քննադատական յոդուածները նոյնքան գեղեցիկ են ու յաջող, որքան իր ծաղրանկարները։ 1963-ին լոյս տեսաւ Ալեքսանտր Սարուխանի “Մենք Հայերէն չենք գիտեր” երեք արարով թատերախաղը պատկերազարդուած իր իսկ ծաղրանկարներով։ 1971-ին Հրատարակեց երեք թատերախաղեր, “Այրէ ինչ որ պաշտեցիր” եւ “Ուրբաթ կը հասնիմ” եւ “թաղումս պատրաստեցէք”։ 1974 ին լոյս տեսաւ Սարուխանի “Ես քեզ գովեմ, դուն զիս” թատերակը։ Ալեքսանտր Սարուխանի գործերէն մաս մը տակաւին չէ բեմադրուած, մաղթենք որ բեմադրուին որպէսզի հայ սերունդները օգտուին եւ վայելէն Սարուխանի մշակութային արժէքաւոր ժառանգը։ Բացառութիւն է “Մենք Հայերէն չենք գիտեր” կատակերգութիւնը, որ բազմաթիւ անգամներ բեմադրուած է։ Սարուխանի այս երգիծանկարները գեղեցիկ եւ ազդեցիկ ձեւով կը ներկայացնեն եգիպտահայ կարեւոր թատերախմբերու հիմնադիրները։ Գալով դերասաններուն բազմաթիւ էին, բայց յիշենք այստեղ կարգ մը կարեւոր դէմքեր։ Սիրանուշ, Խաչիկ Սանդալճեան, Վահրամ Փափազեան, Օննիկ Գալֆայեան, Գասպար իփէկեան, Յովհաննէս Զարիֆեան, Յովհաննէս Ափէլեան, Արմէն Արմէնեան, Էկաթերինա Դուրեան, Նուպար Բանեան, Թովմաս Ֆասուլեաճեան, Յարոթիւն Ալեքսանեան, Լեւոն Շիշմանեան, Լ.Քերոբէան, Ս.Սաղաքեան, Կարապետ Գալֆայեան, Վրթաւէս Երամեան, Նուարդ Շաղոյան, Ղազար Փափազեան, Գասպար Իփէկեան, Գերասիմ Արիստակեան, Խաչիկ Սանտալճեան, Վալանթինա Ամիրայեան, Արաքսի Օհանեան, Խորէն Տէտէեան, Պայծառ Երկաթ, Գառնիկ Սվազլեան, Աղասի Իփէկեան, Գրիգոր Փարթամեան, Նորա Իփէկեան եւ Ժիրայր Փափազեան։ Կարժէ յիշել նաեւ որ թատերական մեծաճամբաս գործիչ եւ դերասան Օննիկ Վոլթէր (Գալֆայեան) ի նոյն մականունը կրող եգիպտահայուհի տաս տարեկան փոքրիկն Բերուզ Գալֆայեանը՝ 1952 ին մեծ համբաւի տիրացաւ իբրեւ գիրքաւոր դերասանուհի “հրաշամանուկ” ու “արեւելքի Շերլի Թեմբըլը” տիտղոսներով անուանուելով եգիպտական մշակութային քննադատներէն ու հասարակութենէն։ Կարեւոր դերասաններէն պէտք է մասնաւորապէս նշել Նորա իփէկեանը՝ որ որ սերած է Իփէկեան թատերական արուեստագետներու ընտանիքէն թոռն է ճանչնած ազգային գործիչ ու գրող Միհրան Տամատեանի եւ հռչակաւոր եգիպտահայ թատերական գործիչ Գասպար Իփէկեանի։ Եղած է վաստակաւոր դերասանուհի, ինչպէս նաեւ եղած է Գալուստեան վարժարանի վաստակաւոր նկարչութեան ուսուցչուհի։ Նորա Իփէկեան անդամ եղած է Գեղարուեստասէր Հայուհիաց միութեան Իփեկյանը բազմաչնորհ արուեստագետուհի էր. ուներ նկարչի ձիրք, աշակերտած է անուանի նկարիչ Աշոտ Զորեանին։ Եգիպտոսի աշխոյժ ու մեծավաստակ թատերական շարժումը կը պարտի ամէն բանէ աւելի այն ժամանակ եգիպտոս ապրող տաղանդաւոր հայ գրողներուն որ զարգացուցին թատերական կեանքը իրենց հայաշունչ թատերագրութիւններով եւ քննադատական ու վերլուծական յոդուածներով հայկական թերթերուն մէջ։ Անոնցմէ յիշենք Միքայէլ Կիւրճեան, Սմբատ Բիւրատ, Սուրէն Պարթեւեան, լեւոն Շանթ, Երուանդ Օտեան, եւ Տիգրան Կամսարեան։ Թատերախաղերու նիւթերը ընդհանրապէս սփիւռքահայ կեանքէ կը բխէին ինչպէս Միքայէլ Կիւրճեանի եւ Երուանդ Օտեանի թատերգութիւնները կամ հայրենասիրական պատմական նիւթեր էին ինչպէս Բիւրատի Վարդանանքը։ Մեծահամբաւ գրող Սմբատ Բիւրատ 1896ին իր անհատական ջանքերով հիմնադրած է Եգիպտոսի առաջին երկրորդական հայկական վարժարանը, «Կեդրոնական կրթարան»ը որուն հիմնադրութեան պատմութիւնը յիշած է իր <> ինքնակենսագրական վէպին մէջ։ Բիւրատ մասնաւորապէս` գրեց “Աւարայրի Առծիւը” կամ “Վարդանանքը” թատերգութիւնը Սանտալճեանի եգիպտահայ թատերախումբին համար։ Չթեան մանամասնորէն կը յիշէ 20րդ դարու թատերախումբերու ներկայացուցած 107 Հայկական թատերախաղերու անուները ու իրենց հեղինակները, որ կը յիշենք այստեղ։ 1-Վարդանանք, Սմբատ Բիւրատ 2-Գառնիկ Ախպէր, Յ.Թումանեան 3-Գաճուճը, Ալեքսանտր Աբելեան 4-Լեբլեբիճի Հորհոր Աղա, Տիգրան Չուխաճեան 5-Քէոսէ Քէոեա, Տիգրան Չուխաճեան 6-Արիֆի Խարդախութիւնը, Տիգրան Չուխաճեան 7-Կռուազան Ամուսիններ, Գէորգ Սիմոնոֆ 8-Ֆրաքո-Թրքական պատերազմ, Օտեան-Կիւրճեան 9-Սարսափելի մարդ մըն եմ, Գէորգ Սիմոնոֆ 10-Ինչու՞ չեմ պարեր, Գէորգ Սիմոնոֆ 11-Ձաշի հրաւէր մը, Գէորգ Սիմոնոֆ 12-Սանդուխտ կոյս, Թովմաս Թերզեան 13-Արտաշէս.Ա, Տիգրան Ամիրջանեան 14-Ողբերգութիւն, Տիգրան Ամիրջանեան 15-Մեծին Վարդանա, Տիգրան Ամիրջանեան 16-Տրդատ, Տիգրան Ամիրջանեան 17-Սուրբ Ներսէս, Սարգիս Միրզա Վանանդեցու 18-Մեծն Ներսէս, Սարգիս Միրզա Վանանդեցու 19-Սամվէլ, Բաֆֆի 20-Զաւալլըն, Երուանդ Օտեան 21-Պենկլեան Ի Հոռմ, Արշակ Պենկլեան 22-Փարիզի Լրագրավաճառը, Արշակ Պենկլեան 23-Կառապանը, Արշակ Պենկլեան 24-Ձրպարտութիւն, Արշակ Պենկլեան 25-Խեղճ զաւակներ, Արշակ Պենկլեան 26-Սատանայի նաւը, Արշակ Պենկլեան 27-Անմեղ հովիւը, Արշակ Պենկլեան 28-Մեծն Կոստանգիանոս, Արշակ Պենկլեան 29-Օձերուն բոյնը, Արշակ Պենկլեան 30-Կուզ փեսան, Արշակ Պենկլեան 31-Ալբանացիի մը վրէժը, Վահան Պապայեան 32-Գացէք տեսէք, Գարա Մուրզա 33-Անուշ Օբերա, Յ.Թումանեան 34-Պաղտասար Աղա, Յակոբ Պարոնեան 35-Հերոսն Աղասի, Խաչատուր Ափոփեանի Վէրք Հայաստանիին 36-Զայնը հնչեց, Սուրէն Պարթեւեան 37-Փրկանքը, Տ.Կամսարական-Մ.Կիւրճեան 38-Անմահ բոցը, Ս.Պարթեւեան 39-Կործանուած, Շիրվանզադէ 40-Արցունքի Հովիտը, Աւետիս Ահարոնեան 41-Թեկնածուներ, Ալեքսանտր Փաննոսեան 42-Ամերիկահայ փեսացու, Լեւոն Շիշմանեան 43-Վարժապետին աշջիկը, Տիգրան Կամսարական 44-Մարուտդ ճրագները, Ա.Աբելեան 45-Աշխարհի դատաստանը, Եղիշէ Մուրատեան 46-Շահգադէ, Խաչիկ Սանդալճեան 47-Ազգային ճգնուներ, Գրիգոր Բագրատունի 48-Դերասան փեսացուն, Խ.Սանդալճեան 49-Ուշ լինի, Նուշ լինի, Գարեգին Երեցեան 50-Տէր Ետիկէս իգար Աղայի, Արփիար Վարդեան 51-Ամուսնական գիշերը, Սանդալճեան 52-Քերեթեի 28 օրուայ զինուորութիւնը, Սանդալճեան 53-Շուշանը ցեխին մէջ, Գ.Բագրատունի 54-Ինչ պիտի ըլլայ ասոր վերջը, Գ.Բագրատունի 55-Ամուսնական միջնորդներ, Օտեանի Միջնորդ Տէր պապայ 56-Կոյրն ու կուզը, Գ.Բագրատունի 57-Սընգահայրը, Աւետիս Ահարոնեան 58-Տէլլի Հեմպէզ, Սմբատ Բիւրատ 59-Ոսկէ հեքեաթ, Սանդալճեան 60-Հին Աստուածներ, Լեւոն Շանթ 61-Կայսրը, Լեւոն Շանթ 62-Օշին Պայլ, Լեւոն Շանթ 63-Փոթորիկ, Բիւզանդ Դիւզքերեան 64-Որկրամոլը, Բիւզանդ Դիւզքերեան 65-Կեղծ տաղանդը, Բիւզանդ Դիւզքերեան 66-Վարժապետը, Բիւզանդ Դիւզքերեան 67-Ներգաղթը, Գառնիկ Սվազեան 68-Խոհարարը եւ վարժուհին, Արփիար Վարդեան 69-Ձակատագիրս, Բիւզանդ Դիւզքերեան 70-Ժան թագաւորը եւ Իգնատ Աղան, Բիւզանդ Դիւզքերեան 71-Ամուսնութեան փորձանքը, Մանուկ Թաշճեան 72-Խելոք Դաւիթը, Արփիար Վարդեան 73-Չորս կին առնող գիւղացին, Արփիար Վարդեան 74-Շաբաթ մը հորը տունը, շաբաթ մը մորը տունը, Արփիար Վարդեան 75-Հինգ անձի համար մէկ սենեակ, Խ.Սանդալճեան 76-Ձէնոբ Աղա եւ բանաստեղծը, Խ.Սանդալճեան 77-Բոռնի խելաքար, Խ.Սանդալճեան 78-Սայաթ Նովա, Խ.Սանդալճեան 79-Փողի ստրուկներ, Խ.Սանդալճեան 80-Ֆրանսերէն այսպէս կը խոսին, Խ.Սանդալճեան 81-Ինքնակոչ դերասաններ, Խ.Սանդալճեան 82-Սոնիա, Խ.Սանդալճեան 83-Մարօ, Խ.Սանդալճեան 84-Շահգադէ, Խ.Սանդալճեան 85-Սէյաթ, Խ.Սանդալճեան 86-Գիգորը, Խ.Սանդալճեան 87-Լոյսը ջահիս, Խ.Սանդալճեան 88-Ս.Մեսրոպ, Խ.Սանդալճեան 89-Բարձրացիր հայ աղջիկ, Խ.Սանդալճեան 90-Անճարակ դեղագործը, Խ.Սանդալճեան 91-Անծնուէր զուռնաճին, Լեւոն Շիշմանեան 92-Կուգա օր մը որ, Լեւոն Շիշմանեան 93-Մեծապատիվ մուրացկաններ, Յակոբ Պարոնեան 94-Հարս Խաթուն, Արաքսի Օհանեան 95-Ոռգիկը, Արաքսի Օհանեան 96-Անմեղ մեղաւորը, Արաքսի Օհանեան 97-Ան էր թէ աս էր, Արաքսի Օհանեան 98-Վեանքիս հեգն CTանքը, Արաքսի Օհանեան 99-Գիւտին գոհը, Արաքսի Օհանեան 100-Մալվինէ, Արաքսի Օհանեան 101-Մանչ թէ աղջիկ, Արաքսի Օհանեան 102-Անիծեալ գաւաթը, Պայծառ Երկաթ 103-Ընտանիքի ղեկավարները, Պայծառ Երկաթ 104-Հովվերգութիւն, Պայծառ Երկաթ 105-Իրաւունքը, Պայծառ Երկաթ 106-Երեք մտերմուհիներ, Պայծառ Երկաթ 107-Սարի եղնիկը, Պայծառ Երկաթ Հարիւրէն աւելի օտար գրողներու թատերգութիւններ հայերէնի թարգմանուած եւ բեմադրուած են։ Այս օտար գրողներէն կը յիշենք՝ Օսքար Ուայլտ, Անրի Բատոյլ, Շառլ Մերի,Անտրե Ֆրանս,Էքքսփիր,Վոլթէր,Ռաուլ Թոշէ, Բիէր Կոռնէյի, Վիկթոր Հիւկո, Ֆրէտրիս Շիլլէր, Օկտավ Ֆէլէ, Հենրիկ Իբսէն, Փոլ Հերվիու, լեոդոր Բանվիլի, Ալֆրէտ դը Միւսէ, Ֆրանսուա Կոպպէ, Վերտի, Շառլ Գունօ, Ալեքսանտր Բիէրի, Ժաք Օֆէնբախ, Շառլ Լէկոք եւ ուրիշ կարեւոր համաշխարհային գրողներ։ Նշմարելի են հայ թատերագրողներու ցանկէն՝ որ կարգ մը բեմադրիչներ, դերասաններ եւ թատերախումբերու հիմնադիրներ գրած են մեծ թիւով թատրոններ, ինչպէս Խաչիկ Սանդալճեանը որ գրած է 22 թատերգութիւն, Արշակ Պենկլեան 9, թատերգութիւն, Արաքսի Օհանեան 8 թատերգութիւն եւ Պայծառ Երկաթ 6 թատերգութիւն։ Չթեանի համեմատ՝, Խաչիկ Սանդալճեան 1937ին սկսաւ շարժանկարի քաշել իր թատերախաղերը, այս շարժանկարներու ներկայ վիճակը յայտնի չէ, յուսանք որ առիթ ըլլայ անոնք վերանորոգելու եւ պահպանելու իբր պատմական գանձ։ 1948ին Սանդալճեան Հայաստան ներգաղթեց ուր երեսանի ՅակոբՊարոնեան պետական Թատրոնի միացաւ։ Եգիպտահայ թատերագրութեան կարեւոր դէմքերէն է նաեւ Սարգիս Փափազեանը։ Անոր քաջալերած է եգիպտահայ մեծ բանաստեղծ Վահան Թէքէեանը, 1969 ին լոյս տեսաւ իր <> թատերգութիւններու խորագրով Ժողովածուն, որուն մէջ ամփոփուած են <> , <> , <> , <>, <>, <> գործերը։ Իր բոլոր թատերախաղերը, բացառութեամբ <>ի, բեմադրուած են, Կահիրէ եւ սփիւռք։ Ուրիշ կարեւոր եգիպտահայ գրող մը, Արմէն Տատուր Թարգմանած՝ է թատերագրութիւնները Պերնար Շոուի և ուրիշներու, որոնք 1951-1966 թթ.ին, բեմադրուեցան Կահիրէի Հայ գեղարուեստասիրաց միութեան ուժերով։ Կարժէ յիշատակել որ Արմէն Տատուր՝ հայրն է շանժանկարային մասնագետ Արբակ Տատուրեանի որ 1994 ին համաշխարհային Օսքար մրցանակին արժանացած է իր կատարած շարժանկարային արտադրութեան կարեւոր գիւտերուն համար։ Եգիպտահայ թատերական շարժման անկումը սկսաւ 1940 ական թուականներէն մինչեւ 1950 ական թուականները տարբեր քաղաքական եւ տնտեսական պատճառներով։ Եգիպտահայ համայնքի թիւը պակսեցաւ 50 հազարէն 5 հազարի, հազարաւոր եգիպտահայեր ներգաղթեցին դէպի Հայաստան, եւ ուրիշներ մեծ թիւով գաղթեցեցին դէպի Ամերիկա, Գանատա եւ Աւստրալեայ։ 1970 ական տարիներուն Ժիրայր Փափազեան, Վարուժան Ֆրունզեան եւ ուրիշ երիտասարդներ թատերական խումբեր կազմեցին եւ յաջող ներկայացումներ ունեցան եգիպտոսիայ մշակութային միութիւններէն ներս։ Ներկայիս Փափազեան մեծ համբաւի ու հռչակի արժանացած է իբրեւ տաղանդաւոր համաշխարհային դերասան։ Պէտք է նաեւ յիշել որ 1970 ականներու վերջերը եգիպտահայ բեմադրիչ Վարուժան Ֆրունզեանը <> բեմադրած յաջող թատերգութիւնը։ Թատերակը ներկայացուեցաւ գաղութի թատերասէր երիտասարդներու խումբով մը՝ ուր նշմարելի էր Զարեհ Շուշանեանի տպաւորիչ դերակատարութիւնը։ Եգիպտահայ թատերական շարժուձի արդիւնքներէն է Նոր հայ սերունդի սէրը թատերգութեան, որուն յայտնի օրինակն է թատերասէր Վանիա Էքսէրճեանը որ կարեւոր եգիպտական թատերգութիւններու մասնակցած է իբր դերասան եւ բեմադրիչ, որոնք են, “Տայէր մայտուր” 1990, “Ղազիր էլ լէյլ” 1993, “Ղազլ Ալ Ամար” 1998, “Ռուսասա Ֆիլ քալպ” 2003. Մոտեցնելու նպատակով հայ եւ եգիպտական մշակոյթները, Վանիան՝ , Յովհաննէս Թումանեանի <> թատերախմբին հեքեաթը հանճարեղ կերպով եգիպտական բարբառ արաբերէնին թարգմանած է <> վերնագրով։ Ուրիշ թատերասէր եգիպտահայ դերասան ու բեմադրիչ մը՝ Նոյն Էքսերճեան ընտանիքէն, Նորա Արմանին՝, համաշխարհային մեծ համբաւի տիրացած է իր թատերական յաջող գործերով, որոնցմէ կը նշենք, «Արարատեան կայան», «Բազմոցի վրա՝ Նորա Արմանիի հետ», «Ինձ մի ինքնութիւն փոխ տուէք, էլի», «Մերսեդես», «Վրժանապատւութեան մարդը», «Անտնիոս և Կլեոպատրա»։ 2022 ին, Աղեքսանդրիոյ շարժանկարի փառատոնը Նիրաին պատուեց իր վաստակաւոր արուեստական երկարամեայ գործունէութիւնը։ Ապաուն տարուայ Եգիպտահայ թատերական շարժումը՝ իր վաստակը բերաւ հայանքի անդամներու հոգիներուն ու միտքերուն զարգացման, եգիպտահայ թատրոնը դաստիարակեց , հայապահպանեց ու զարգացուց եգիպտահայ համայնքի հասարակութեան որ շարունակեց իր դիմագիծը պահել Եգիպտոսի, Հայաստանի եւ սփիւռքի տարբեր կեդրոններուն մէջ։ Երեւանի Հրաչյա Ղափլանյանի անուան դրամատիկական թատրոն Այսօր 100 տարի ետք եգիպտահայկական թատերական շարժման փառքաւանձման շրջանէն ետք, կը մնայ հարուստ ժառանգը որ այդ հայապահպանման հերոսները մեզ ձգեցին իրենց պատմութեան միջոցաւ։ Իրենց մշակութաստր ու ազգասէր ազդեցութիւնը կը շարունակէ ոգեւորել նոր հայ սերունդները, յաղթայարելու արտացուլման ժամանակները։ Ինչպէս ըսաւ Կոմիտաս հայապահպանման գործի մասին՝, <>։ 20րդ դարու Եգիպտահայ թատերական շարժումը՝ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ հասյն հայ թատրոնի զարգացման եւ հայ ժողովրդի հայապահպանման պայքարին, ան մեծ պարծանք է եգիպտահայ գաղութին։

Սօսի Ներետեան-Յակոբեան Գահիրէ- Եգիպտոս – 2025-12-04 10:50:11
Իսկապէս շատ հետաքրքրական յօդուած մըն է, կամ աւելի ճիշդը ըսելով, ուսումնասիրութիւն մըն է տաղանդաշատ Սինանեան գերդաստանին մասին որուն ամէն մէկ սերունդը աւելի եւ ճոխացուցած է երաժշտութիւնն ու մշակոյթը: Շնորհակալ եմ մեզի մասնակից ընելուդ համար: Գրիչդ միշտ դալար մնայ:

Susanna Babasyan – 2025-12-02 11:01:49
Շնորհակալություն հրաշալի հոդվածի համար: Մեծ հետաքրքրությամբ կսպասեմ նոր պատմությունների: